(Малюнок)

Сірий-сірий, холодний, мокрий жовтень. Зануда безпорадна прослалася довкола, оповила ген у балці село з настовбурченими солом'яними дахами й ожередами, з натвоголеними деревами, сховала нёбо за кострубатими, мокрими, брудними хмарами й тихо-тихо плакала дрібними, рясними, довгими сльозами або голодним псом скиглила попідвіконням, слизькою гадиною прокрадалася до серця й уливала в нього отруту зненависті до життя, до людей, До самого себе...

Бррр... гидко, холодно й гидко.

На одшибі, за селом, на горбочку, самітно похилилася стара, обдерта хата з кривим, на підпорах, ганком. До піддашку прилипла облуплена дерев'яна вивіска, а на ній подекуди ще можна було розібрати: "Иванко... ая з... ем...я ...ла". Решту стерли час, дощі та вітер.

Ліворуч од ганку троє вікон; замість шибок де-не-де більмами білів папірець, а праворуч — двоє дір у вікні було заткнуто старими онучами. Ані деревця, ні огорожі...

Хата стояла вже десятий рік, підсліпуватими, неморгаючими очима своїх змарнілих вікон дивилася наниз, у балку, на село, дивилася байдужно, як десять літ тому, так і зараз, тільки під час холодної жовтневої сльоти визирала ще більш самітною, чужою всім, мізерною.

Правда, вранці, сливе щодня, простягалася од села до нудьгуючої хати жива, рухлива смужка, з гомоном, викриками, вереском пірнала в темних сінях, на кілька годин сповняла хату чужими їй згуками радощів, реготу, руху, гармидеру, галасу, що часом змінялися химерною тишею або розмірним гудінням, а передвечірнім присмерком вона знов простягалася до села й ховалася за хатами. То школярики, хлопчики й дівчатка, несли до школи свою гомінку, чисту радість, на який час

порушали застиглу в ній тишу й нудьгу і зникали до завтрашнього ранку.

Натомість приходив дощ і тихо-сумно шамрів, утворюючи потроху задушливу атмосферу нудьги гнітючої, від котрої більш, ніж від пекельної гуркотні, псуються нерви, болить голова й тисне серце важким передчуттям.

А то, іншої ночі, натрапить на самітну лихий вітер, гуде, виє, як голодний вовцюган, і тоді виникає непереможне бажання впасти на ліжко, затушкуватись з головою в подушки, аби не чути того розпачливого виття, що ніби тупою пилкою водить по напружених оголених нервах, і... і ніколи не підводитись.

* * *

Сьогодні неділя. Смеркає. Від того, що зранку в школі нікого не було, темрява, нудьга й тиша, три рідних сестри, ніби стислись, згускли до фізичного вчуття їх, і мимоволі робилося лячно зайти до шкільної кімнати.

В сумежній, малесенькій Кімнатці, де мешкав Михайло Дубченко, вчитель Іванківської земської школи, тьмяно блимала бляшана лампа, з паперовим зеленим абажуром; в обсяг світла попадали тільки стіл, з розкиданими по нім паперами, зшитками й книжками, узголов'я залізного ліжка з покуйовдленою подушкою й старий дзиґлик, на котрім було розставлено кілька пляшечок з ліками.

Дубченко, напівроздягнений, розхристаний, в стоптаних пантофлях, стояв біля вікна, притуливши гаряче чоло до холодного шкла й, не моргаючи, дивився в пітьму; крізь щілини поза шибками дуло, але він не звертав уваги й стояв, не рухаючись. В голові — ані думки, в серці — пустка.

За дощаною пересічкою в сусідній пекарні на печі ритмічно хропів дід, шкільний сторож, а поміж тим хропінням чулось таємниче, загарливе шептання:

— "Поти ти стояв, поти ти баяв, поти ти розкоші мав..."

Десь, чи біля дверей, чи в протилежнім кутку, зацвірчав цвіркун, раз, другий, непевно, несміливо, ніби випробуючи, чи не зрадить ця принишкла тиша.

— "Стала я знати, Бога милосердного благати,— чулося далі хвилисте шепотіння,— від переполоху помагати нарожденій, хрещеній рабі Божій Юхимії..."

Цвіркун, перечекавши якусь мить і впевнившись, що ніякої небезпеки немає, дрібним дзвоном сповнив кімнату. Але дід раптом хропнув з протягом так, що аж шибка задеренчала, потім відсапнув важко, й чути було, як він перевернувся на другий бік. Цвіркун жахливо вщух, і тільки набридливе шептання, часом уголос, лізло крізь щілини.

— "Як віничок у хаті змітається, так місяць на небі зменшається..."

— "Тут тобі не стояти, огнем не розпікати, морозом не осипати..."

— "То я тобі голову відрубаю, відламаю, відсікаю..."

Хтось черкнув ножем по горшкові.

Дубченко здригнувся од несподіванки й ухопився за герце.

— Пху! ч... ч... чорт! — важко відіткнув він і повернувся од вікна.— Що воно?

Він почав дослухатись.

— "Свята земле Тетяно, і ти, водо Уляно, дай мені води од великої біди — нарожденій, хрещеній рабі Божій Юхимії..."

"Баба переполох Химці виливає",— догадався він.— А! це школа... в школі переполох виливають, чарують... Світло й темрява, наука й забобони поруч... Хто сильніший?.. Сили, сили й змоги немає змагатись... А!.."

Озирнувся по хаті, пройшовся кілька разів і вхопився за голову.

— Ах, нудьга... нудьга... Прокляте життя! Здохнути б швид...

Закашлявся довгим, задушливим кашлем, вхопившись руками за запалі груди й зігнувшись од болю; хитнувся вперед, назад, зачепив ногою стільця й упав на ліжко, важко застогнавши. Жалібно дзенькнули під ним перетачки в залізній, розхитаній кроваті, й гнітюча тиша запанувала в кімнаті.

Голова пішла обертом, затуманилась, очі закрились, і високо підіймались руки на грудях, що двигтіли й рухалися, як ковальський міх.

Баба вже скінчила своє чарування, загасила світло й заспокоїлась. А в грубі стиха почав висвистувати вітер, щодалі гучніш і гучніш.

Легко було думати під таку музику, тільки думки ті... Краще не думати!..

Краще було б упасти, упасти... Перед ким?.. Вона сьогодні вже не прийде... А! все одно, аби людина близька... але доконче жінка... краще над усе мати. Впасти навколішки, покласти голову їй на коліна, палкими словами й буйними, гарячими сльозами вилити весь біль, всю скаргу на прокляту самотність, що через усе недовге самостійне життя була

єдиним вірним супутником на молодім шляху; хотілося скаржитись на те, що од тієї вірності тікав би світ за очі, одо та страшна вірність холодним темним муром стояла завжди перед очей і ревниво ховала за собою щось таке хороше, про що марилось давно-давно, ще в школі на виході, потім з початку працювання, а тепер часом ввижається...

Ні, не ввижається. Це дійсність, але... Чому вона сьогодні не приходила? вона, його Люся. Щось перешкодило, певне. Ах, так...

Серце йому занило, й червоні плями на щоках зникли; розкрились великі запалі очі і з жахом дивилися в стелю.

Хотів підвестись і впав на подушку, закашлявшись.

Так, сьогодні не прийде вже, бо приїде... вже приїхав той... вона казала, що приїде гість, молодий дяк з сусіднього села.

Так хочеться ласки, ще сливе неспробованої, теплого співчуття, прихильного погляду.

Нехай би собі вітер окселентував у димарі чи в грубі, нехай собі чорна зануда непорушно дивилась б у вікно... Нехай... Від того ще тепліше було б почувати ласкаву, ніжну руку на гарячій голові, ще ближчою здавалася б близька істота, слово втіхи ще більш бажаним...

І самотність хоч на хвилину зрадила б і дала спроможність почути себе на мить людиною, не тільки вчителем...

Важко, голова палає...

А вітер, вітер який розібрався, аж школа двигтить... Ні, не вітер то... Щось сіпає за клямку, стукає... Хто б воно був у такий пізній час?..

Дубченко підвівся, глянув у годинника. Була восьма година. Рано ще. Хто ж то?..

Він зодяг піджака, встромив ноги в пантофлі, й вийшов через шкільну кімнату в сіни, і не чув, як його обхопило холодом. "

— Хто? — спитав.

— Я... Одчини, Михайле,— була відповідь.

— Люся... Прийшла?

Все тіло йому затремтіло щастям невимовним. Він тихо сміявся й тремтячими руками одсунув засув.

— Люся, мила, хороша...

— Зачиняй, зачиняй, холодно, а ти... босий, чи що?

— Ні, ні,— говорив він, засуваючи двері.— Ходімо до кімнати.

— Я на часинку вирвалась, ніби до писаря за книжкою. Дід спить?.. А то ще балакатиме скрізь,— шептала вона.

— Спить, спить, не турбуйся. Йди ж до кімнати.

Ввійшли. Його не можна було пізнати: він сіяв, радів, як дитина, й ніби поздоровшав.

— Сідай, серце, отут сідай, коло столу.

— Стривай, скину сак.

Вона роздяглась.

— Дух який важкий в кімнаті,— промовила Люся, сідаючи на стільця. — Ліками пахне... Як же ж ти? Легше тобі?

Раптом засмутилася, й в очах вималювався біль і страждання.

— Ти прийшла — й мені легше.

Він узяв її руку, припав до неї сухими спраглими вустами й довго-довго не одривався.

— Так, мені легше... Занудився на самоті... Думав не прийдеш... А ти... люба, хороша...

Кашель, довгий, хрипучий, кинув його од неї: він нагинався, випростовувався, заходився, затуляв рота, силкуючись зупинити його, але знов хапався за груди, знов заходився й аж посинів.

Люся з острахом схопилася, взяла його за плечі й підвела до ліжка.

— Ляж, ляж, тобі шкодить рухатись. Стривай, я скину піджак. Так... отак краще буде.

Вона вкрила його теплою ковдрою, поприймала пляшечки з ліками й сіла в узголов'ї, нахилившись над ним і поклавши руку йому на чоло.

Дубченко закрив очі й важко дихав. Після кожного такого вибуху голова йому йшла обертом і хотілося заснути.

Балакав, не розплющуючи очей, тихо, зупиняючись на кожнім слові.

— Тяжко, серце... Швидко край. А не хочеться... не хочеться... Жити б... пожити б ще хоч трішечки... Я ж молодий, зіронько... Я ж ще не той...

Підвівся, щось пригадавши, втопив в неї пекучий, ворожий погляд палаючих хворобливим палом очей.

— А той... приїхав?

Вона не в силі була витримати пильного, питаючого погляду й одвернулася. Тихо, пошепки відповіла:

— Приїхав.

— Сватає?..

Вона мовчала, й, немов прибита, якось зігнулася, й дивилася вбік.

— Чого ж мовчиш?.. Сватає, питаю? той... твій дяк... Виходиш за нього?..

Вона закрила обличчя руками й заридала, глухо, розпачливо, вся здригаючись.

Дубченко ліг і заплющив очі. Вона зрозуміла, що він уже догадався, й підвелася.

Він почув, але очей не розплющував, ніби не міг.

— Посидь ще хвилинку,— промовив.

Люся покірно сіла, дивилася на його помертвіло-бліде, як у покійника, обличчя й з жахом помітила в нім щось нове, чого ніколи не бачила. Інстинктивно одсунулася трохи.

Дубченко мовчав, але груди високо підіймалися.

— Ідеш? — нарешті промовив.

— Треба йти, Михайле, я на хвилинку ж вийшла...

— За того, питаю, йдеш? .

Скривилася од болю й тихо відповіла:

— Інак не можна, ти ж знаєш...

...Так, не можна, за хворого не можна: здоровому треба здорового... Але ж... Він також хоче щастя, і хворий хоче, і вона обіцяла дати його... А тепер... Але він не може віддати її, свою єдину ясну мрію якомусь йолопові. А вона?..

Він широко розплющив очі і глянув на неї. Люся сиділа, нахиливши голову й дивлячись убік. Кругленьке, як буханець, рум'яне обличчя її з вузенькими сірими очима, з гарненьким носиком і кругленьким з ямочкою підборіддям виявляло якусь пригнічену байдужість...

— Так-таки не можна? — прошептав Дубчеко.

— Сам знаєш,— відповіла.

— Що? що я знаю?.. Я... знаю, що ти мене кохала, а...

— І тепер кохаю.

Навіть голови не повернула, як манекен.

— Чому ж ти тоді... за нього...

— Тато каже, що ти не виживеш, що...

— Гаразд... але ж я ще. не вмер, ще... зарано ховати...

— Тато каже...

— А ти... ти?..

Мовчання.

— Ти змагалася?.. ти протестувала?..

Мовчання.

— А коди я не віддам тебе? розумієш — не віддам...

Люся злякано глянула на нього.

— Не віддаси?.. Як?.. Я мушу йти за нього.

Дубченко задихався.

— Не віддам!.. не підеш...

Бився головою об подушку, скрипів зубами...

— Нехай же я сам знищу своє щастя...

Він хутко схопився й сів; на синім обличчі його вималювалася скажена зненависть і лютість... Простяг руки, щоб ухопити її за горло, але вона пронизливо скрикнула з переляку й, ухопивши сак, не озираючись, вибігла з кімнати.

А він упав і завмер.

— Господи, Мати Божа, спаси й помилуй! — прокинулась од крику й зашептала баба.— Старий, старий! — будила вона діда.

Дід підвів голову.

— А вийди лишень, що там таке. Ніби ввійшло щось.

— Приверзлося, мабуть, тобі,— буркнув дід, але зліз з печі й вийшов. За хвилину він увійшов до Дубченка, котрий лежав нерухомо.

— То ви, паничу, виходили й дверей не зачинили? — спитав дід.

— Я,— тихо ворухнув губами Дубченко.— Діду, подайте мені он на столі пляшечку, оту маленьку...

— На вас лиця нема, паничу. Казав же ще вчора — пошліть за лікарем. А фершал, цей що, хіба він тямить? Кажуть, що він холеру пускає на людей... А сам щодня п'яний.

— Йдіть, діду, не балакайте дурниць...

— Та я ж що? Люди плещуть. За що купив, за те й продав.

Дід вийшов.

Дубченко лежав як мертвий, тримаючи в руках пляшечку.

"Нічого не зосталося більш... Життя йде десь осторонь, велике, могутнє. Сила таких, як він, кволих, безсилих чіпляються за нього невість чого, біжать, поспинаються, падають, знов біжать, знов чіпляються. Як гидко! Чи не краще одразу звірити рахунки, бо кволим

нема місця на тій колісниці життя. Ах, Люся, Люся!.. Там сидить пикатий молодий дяк, певне, випивають з панотцем, балакають про посаг, поволі, докладно, до дрібниць... Буде весілля, вони зійдуться, обоє здорові, ситі, він буде попом, вона попадею; наплодять багато дітей — і всім буде доволі місця в житті. А він? Завтра прийдуть школярики, він не вийде до них. "Діду, а Михайло Харитонович?" — спитають. "Та в себе ж, в кімнаті".— "Невже спить досі?" — "Він, голуб'ята,— скаже їм дід,— слабий дуже, хворий. Стривайте, я розбужу". І на гарненьких, ясних видочках їхніх ляже тінь, і вони нетерпляче чекатимуть, поки вийде з кімнати дід і... Ні, ні, він не може..."

Дубченко жбурнув од себе пляшечку, перевернувся і, припавши лицем до подушки, голосно заридав...

Увійшла тихенько баба, глянула й похитала головою. Дві старечих сльози скотилися їй по обличчю. Вона підійшла до ліжка, сіла на стільця й поправила на ліжку ковдру, а він повернув голову, поклав їй на коліна й ридав, ридав мовчки, без скарг, без слів. Бабуся гладила його по голові чорною шкарубкою старечою рукою й також мовчала, не питала нічого.

Навіщо?.. Вона, що бачила життя й була колись молодою, гаразд і без слів розуміла його.

* * *

У-у-у,— виводив у грубі вітер. Дуло крізь щілини в вікна; блимала лампа; темні, невиразні тіні колихались по стінах. А в вікна дивилася чорна непорушна пітьма. Знов насовувалася сполохана несподіваною пригодою зануда й вела за собою важкий сум і гнітючий холод самотності.